

Vera Mitrinović, **Południe – Północ. Serbsko-polskie paralele językowe**, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2012, 360 s.

Praca Very Mitrinović, wydana przez Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu jako tom nr 27 w serii Filologia Słowiańska, ukazała się w 50. lecie Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i w roku wyjazdu Autorki po długoletniej pracy w Instytucie Filologii Słowiańskiej UAM, najpierw na stanowisku lektora języka serbsko-chorwackiego, a ostatnio profesora slawistyki. Profesor Vera Mitrinović wróciła do swego rodzinnego Belgradu, gdzie w latach 60. XX wieku rozpoczęła swoją karierę naukową na tamtejszym Uniwersytecie jako polonistka.

Książka zawiera (w kolejności stron): dedykację „Ojcu Dragutinowi Mitrinovićowi, znawcy i miłośnikowi polskiej kultury”, *Spis treści*, *Słowo o książce* Andrzeja Bogusławskiego, *Wprowadzenie* Autorki oraz Jej 20 prac naukowych. Andrzej Bogusławski jest zdania, że

Motywym przewodnim opracowań Profesor Mitrinović, zarówno zebranych w tym tomie, jak i innych, jest zgłębianie pokrewieństw i kontrastów językowych oraz kulturowych Południa i Północy Słowiańszczyzny, których głównymi, ale nie jedynymi reprezentantami są w Jej tekstach języki serbski i polski (wiele miejsca poświęca Autorka również najważniejszemu językowi Północy – językowi rosyjskiemu) [...]. Ze szczególną uwagą analizuje Autorka, także w nawiązaniu do szerokiej literatury specjalistycznej, i dawniejszej, i nowszej, reprezentującej czołowe, żywe nurty językoznawstwa i filologii, zjawiska z obszaru centralnej kategorii mowy ludzkiej, jaką jest czasownik... (s. 9).

Szczególnie ta ostatnia fraza wybitnego językoznawcy warta jest podkreślenia. W czasowniku bowiem zawiera się od początku istnienia języków to, co człowiek chce zakomunikować swojemu rozmówcy. Nazywanie przedmiotów zaś jest z całą pewnością wtórną funkcją mowy w stosunku do komunikacji.

Wszystkie teksty uzupełnione są wykazami literatury i streszczeniami w językach: serbskim, angielskim, francuskim. Większość z nich była publikowana w czasopismach (w kolejności publikowanych tekstów): „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” (Warszawa), „Славяноведение” (Москва), „Slavistična revija” (Ljubljana), „Revue des études slaves” (Paris), „Slavia” (Praha), „Južnoslovenski filolog” (Beograd), „Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku” (Novi Sad), „Język Polski” (Warszawa), a także w seriach i zbiorach: *Problemy opisu gramatycznego języków słowiańskich* (red. M. Grochowski, Warszawa 1991), *Język w przestrzeni społecznej* (red. S. Gajda, Opole 2002), *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład* (red. I. Łuczaków i J. Sokołowski, Wrocław 2002, 2004), *Naučni sastanak u Vukove dane* (Beograd 1994, 1995),

Polonistyka w świecie. Nauczanie języka i kultury polskiej studentów zaawansowanych (red. J. Mazur, Lublin 2000), *Sto godina polonistike u Srbiji. Zbornik radova* (red. G. Jovanović, Beograd 1996). Tom zawiera także parę tekstów dotychczas niepublikowanych: *O polisemii przyimków w świetle konfrontacji polsko-serbskiej (polski przyimek przez i serbskie preko i kroz* (s. 81–128), *Wariantywne użycie form temporalnych czasownika jako chwyt stylistyczny w opowiadaniu Iva Andrićia „Wakacje na południu”. Porównanie oryginału i przekładów polskiego i francuskiego* (s. 295–310), *Serbsko-macedońskie interferencje językowe – widziane oczyma polonisty*, rozszerzona wersja referatu wygłoszonego w ramach jubileuszu „Pięćdziesiąt lat polonistyki w Macedonii” (Skopje, październik 2009).

Teksty zawarte w książce zostały zamieszczone w czterech częściach o tytułach: I. *Z problematyki przyimkowo-przedrostkowej*; II. *Wokół serbsko-polskich rozbieżności w realizacji struktur gramatycznych*; III. *Z problematyki form werbalnych jako środka budowy tekstu narracyjnego*; IV. *Z problematyki nauczania języków słowiańskich*.

Zgodnie z tym, co zostało powiedziane wyżej, w celu bliższego przedstawienia osiągnięć naukowych Pani Profesor Very Mitrinović i Jej metod badawczych, skoncentrujemy się tutaj na dwóch tekstach z trzeciej części i po jednym z części drugiej i pierwszej, a mianowicie: z części III: *Еквивалентии оѡшѡеѡ ѡреѡерѡѡѡ ѡѡльскоѡ и рускоѡ језѡка у савременом срѡском нараѡивном ѡекѡѡу (сѡѡѡѡѡѡѡ и функције ѡросѡѡѡѡ ѡреѡерѡѡѡѡѡ као ѡандана ѡѡльских и руских облика ѡрошѡѡѡ времена у најновијѡм срѡским ѡреводѡма* (s. 265–281; tekst drukowany w: „Zbornik Matice Srpske za filologiju i lingvistiku”, 40/1 (1997), s. 7–21), jak też *Neka zapažanja o srpskohrvatskom aoristu kao prevodnom ekvivalentu poljskog opšteg preterita u narativnom tekstu* (s. 7–21; tekst drukowany w: „Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku”, 39/1 (1996), s. 247–264) oraz z części II: *The Pluperfect (Serbo-Croatian and the North Slavonic parallels)* (s. 147–165; tekst drukowany w: „Slavia”, r. 65 (1996), s. 429–444) i z części I: *O polisemii przyimków w świetle konfrontacji polsko-serbskiej (polski przyimek przez i serbskie preko i kroz)* (s. 81–129; tekst dotychczas niepublikowany).

Zajmiemy się najpierw tekstem z części III pt. *Еквивалентии оѡшѡеѡ ѡреѡерѡѡѡ ѡѡльскоѡ и рускоѡ језѡка у савременом срѡском нараѡивном ѡекѡѡу (сѡѡѡѡѡѡѡѡ и функције ѡросѡѡѡѡ ѡреѡерѡѡѡѡѡ као ѡандана ѡѡльских и руских облика ѡрошѡѡѡ времена у најновијѡм срѡским ѡреводѡма* (s. 265–281).

W odróżnieniu od języka serbskiego, który zachował stare słowiańskie praeteritum, tj. formy dokonane aorystu i niedokonane imperfektum, i rozwinął – jak wszystkie języki słowiańskie – formy złożone tzw. perfectum słowiańskiego, tworzonego zarówno od czasowników dokonanych, jak i niedokonanych, języki polski i rosyjski mają tylko tzw. nowe praeteritum, z tą jednak różnicą między tymi dwoma językami, że w odróżnieniu od serbskiego, w którym nowe praeteritum

jest synchronicznie formą złożoną (tzw. *l*-participium, tj. historyczne participium praeteriti activi II + czasownik posiłkowy *być* w praesens), złożona postać praeteritum w języku polskim uległa ściągnięciu (por. 2. sg p. *-l+(e)ś / -la+s* i s. *-o + -si / -la si*), natomiast w rosyjskim czasownik posiłkowy *być* uległ całkowitej redukcji: 2. sg r. *-l+ø + ø / -l+a + ø*. Jest rzeczą oczywistą, że w tłumaczeniu tekstów polskich i rosyjskich na język serbski należy wykorzystywać wszystkie trzy formy preterytalne i odwrotnie – formom serbskim może odpowiadać tylko jedna forma czasu przeszłego w języku rosyjskim. W przypadku takich różnic formalno-gramatycznych nie mogą nie wystąpić różnice stylistyczne, ale także semantyczne, szczególnie w dosłownym tłumaczeniu tekstów w ramach tych języków.

Profesor Verę Mitrinović w wymienionym tekście interesują te właśnie problemy. Bada Ona stosunek praeteritum w języku polskim i rosyjskim: proste praeteritum we współczesnym serbskim tekście narratywnym, jak również przedstawia problemy: 1. tłumaczenie czasów przeszłych we współczesnych przekładach tekstów polskich i rosyjskich na język serbski; 2. statusu czasów przeszłych prostych w tekstach tłumaczonych z tych języków na serbski w stosunku do czasu przeszłego złożonego. Autorka stwierdza, że status imperfectum i aorystu w takich tłumaczeniach jest różny (s. 267–268), a także różna jest frekwencja form prostych w tłumaczeniach (najczęstsza 3. osoba sg i pl od *biti*, a także w zwrotach). Szczegółowo analizuje m.in. opozycje duratywność : subitualność (akcja trwała vs nieoczekiwana) oraz perfektywność : interruptywność (akcja przerwana). W związku z postępującym zanikiem imperfectum w języku serbskim obserwuje się także asymetryczność użycia czasów przeszłych prostych (stosunkowo częsty aoryst) w przekładach z polskiego i rosyjskiego. Aoryst przejmuje pragmatyczną funkcję kreowania tekstu narratywnego.

Podobny temat o węższym zakresie (tylko aoryst serbsko-chorwacki i tylko w odniesieniu do polskich odpowiedników), a także z odwrotnego punktu wyjścia, omówiła Vera Mitrinović rok wcześniej w artykule pt. *Neka zapažanja o srpskohrvatskom aoristu kao prevodnom ekvivalentu poljskog opšteg preterita u narativnom tekstu* (s. 247–264). Materiał do tego artykułu został wyekscerpowany z dwóch polskich opowiadań (*Dužo piasku i malo* J. Andrzejewskiego oraz *Proszę państwa do gazu* T. Borowskiego i ich przekładów na język serbskochorwacki). Jak píše sama Autorka w polskim *Streszczeniu*

Praca stanowi próbę rozpatrzenia korelacji między normą narracyjną a normą lingwistyczną w dziedzinie narracyjnego użycia form preterytalnych w dwóch językach słowiańskich: serbskim/chorwackim i polskim, należących do odmiennych kompleksów arealu słowiańskiego – południowego i północnego. (s. 263).

I dalej stwierdza:

Celem analizy było zbadanie, jakie sytuacje kontekstowe sprzyjają „aorystycznej” interpretacji, dokonanych form praeteritum ogólnego (czasu przeszłego) w źródłowym tekście polskim i, w konsekwencji, zastępowaniu ich w przekładzie na serbski/chorwacki formami a o r y s t u. Jako wyjściowy materiał badawczy wybrano krótsze formy autorów polskich [...], bowiem krótkie formy literackie sprzyjają uwydatnieniu kulminacyjnych pod względem dramatycznym partii tekstu, co otwiera możliwość użycia w przekładzie aorystu. (s. 263–264).

Sytuacja w języku polskim, mającym tylko jeden paradygmat w czasie przeszłym, jest bowiem ustabilizowana, podczas gdy w serbskim jest ona rozwojowa, polegająca na istnieniu dwóch paradygmatów: jednego formalnie odpowiadającego polskiemu czasowi przeszłemu i drugiego, obejmującego często stylistycznie i kontekstowo nacechowany paradygmat aorystu i coraz rzadszego w użyciu imperfectum.

Tekst z części II *The Pluperfect (Serbo-Croatian and the North Slavonic parallels)* (s. 147–165) odnosi się do innego paradygmatu cząstkowego, jeszcze bardziej marginalnego niż imperfectum. Plusquamperfectum jest bowiem w językach słowiańskich formą temporalną zanikającą, a w części języków nawet zanikłą, z ewentualną obecnością form skostniałych lub dewiacyjnych, jak np. rosyjskie *Он пошел было, да его вернули* (s. 151). Czas zaprzeszyły we współczesnym języku polskim zanikł w zasadzie całkowicie i znany jest dziś tylko z książek (bardzo rzadko bywa używany przy celowej archaizacji języka mówionego). Czas ten oznaczał zdarzenie, które zaszło przed innym zdarzeniem, czasem również zdarzenie, które zaszło bardzo dawno temu.

W języku polskim od początków piśmiennictwa występują formy plusquamperfectum wyłącznie tego samego typu, jak we współczesnym języku literackim i w gwarach. Form typu scs. *nesli běaxq (běxq)*, złożonych z participium praeteriti activi II podstawowego czasownika i imperfectum posiłkowego czasownika *byti*, nie ma nawet w najstarszych polskich zabytkach i być może tak zbudowana konstrukcja nigdy nie istniała w polskich narzeczach. Natomiast na pewno zaistniała w jakimś okresie istnienia języka polskiego potrzeba wyrażania czynności wcześniejszej od innej czynności przeszłej, a szczególnie wówczas, gdy zaczęto pisać po polsku, wzorując się na łacinie i wcześniej ukształtowanej czeszczyźnie. Brak tradycji w polszczyźnie spowodował zapewne, że kolejność członów tej złożonej formy nie była istotna.

Po zaniku imperfectum i aorystu, których morfemy w najwcześniejszej fazie średniowiecznej polszczyzny mogły ewentualnie wchodzić w skład tego złożonego czasu, czas zaprzeszyły został przebudowany w ten sposób, że formy: ipf *bylech robił* itd., pf *bylech zrobił* itd. (por. też śląskie *bylżech zrobił*) zostały zastąpione przez formy typu ipf *robilem był/byłem robił* itd., pf *zrobilem był/byłem zrobił* itd.

Odrębnym zagadnieniem jest to, czy formy z *-ch* są rodzime, czy przejęte zostały do gwary śląskiej (z rozszerzeniem na sąsiednie tereny) z gwar czeskich, choćby ze względu na to, że do naszych czasów spośród języków zachodniosłowiańskich tylko język czeski zachował *-ch(-)* w koniugacji (*-ch* w 1. sg i *-chom* w 1. pl kondicjonalu): *bych, bychom*.

Czasu zaprzeczonego nie należy także mylić z czasem przeszłym (tzw. II formą) trybu przypuszczającego (np. *byłbyś zrobił X*, to nie *stałoby się Y*), por. niem. sg 1. *ich hatte gemacht*, 2. *du hattest gemacht...*, ale 1. *ich war gegangen...*, 2. *du warst gegangen...* Wszystko to jednak są dywagacje na temat możliwości rozwoju takiej formy, niemające żadnego realnego potwierdzenia w zabytkach językowych. Dlatego proponowane rozwiązanie tego problemu, użyte przez Autorkę, jest jednym z możliwych, ale jako nieznanujące potwierdzenia w faktach językowych, jest trudne do przyjęcia:

W miejsce formalnej dekompozycji plusquamperfectum w języku rosyjskim, w języku polskim jesteśmy świadkami jego radykalnej restrukturalizacji. Kopuła, która w epokach minionych funkcjonowała jako składnik autonomicznej konstrukcji werbalnej i nadal tak funkcjonuje w bardziej archaicznym języku serbskim/chorwackim, por. *bio/bila si umro/-la* : *bio/bila si mrtov/-mrtva*), została zredukowana do zwykłego imiesłowu przeszłego czasownika *być*. (s. 164).

W innym tekście, a mianowicie *O polisemii przyimków w świetle konfrontacji polsko-serbskiej (polski przyimek przez i serbskie preko i kroz)* (s. 81–128), omówione zostały dwa tematy: I. Krótki zarys losów historycznych polskiego przyimka *przez* oraz serbskich przyimków *preko* i *kroz* (s. 84–87), jak też II. Konwergencje i dywergencje znaczeniowe polskiego przyimka *przez* i serbskich *preko* i *kroz* (w ujęciu synchronicznym, s. 87–119). Tak więc ponad 30. stronicowa analiza synchroniczna została poprzedzona krótkim, trzystronicowym, omówieniem diachronii, co jest niezwykle ważne dla wszelkich ujęć synchronicznych, szczególnie konfrontatywnych dwujęzycznych, a jeszcze bardziej odnoszących się do wielojęzycznych grup językowych, jaką jest grupa języków słowiańskich.

Ujęcia stosunków przestrzenno-czasowych z rozdzieleniem ich na domeny, źródła, cele, ścieżki, media, czyli konceptualizowanych bezwymiarowo, jak również dwu- i trzywymiarowo, zgodnie z zasadami kognitywizmu (a także innych nowych kierunków językoznawczych) jest bowiem przejrzyste jedynie wówczas, gdy stosunki te (i ich rozwój) zostały wyjaśnione diachronicznie, ponieważ systemy skomplikowane tłumaczą się przez rozwój historyczny stosunków prymitywnych (w pozytywnym znaczeniu tego terminu). Nie można tu omówić tego bogatego w spostrzeżenia tekstu, więc pozostaniemy przy stwierdzeniu, że teoretycznie stoi on znacznie wyżej niż wiele czysto deskryptywnych monografii.

Jeśli spojrzymy na *Spis treści* książki Very Mitrinović, to łatwo spostrzeżemy, że opublikowane w niej prace napisane są w języku polskim, serbskim, chorwackim, słoweńskim, rosyjskim, angielskim i francuskim, a poruszana w niej problematyka dotyczy (w różnym stopniu) prawie wszystkich języków słowiańskich. Równie różnorodna jest poruszana problematyka językoznawcza: od fonetyki i fonologii oraz morfonologii, poprzez słowotwórstwo, leksykologię i fleksję, do składni, stylistyki i tekstologii, a nawet do problemów metodyki nauczania języków słowiańskich. Rozpiętość czasowa badanego materiału językowego sięga od języka prasłowiańskiego aż do czasów nam współczesnych. Zainteresować może każdego sławistę, zarówno profesora, jak i studenta; napisana zrozumiałym językiem naukowym, skłania też do dyskusji z Autorką.

Włodzimierz Pianka

Идеографски диалектен речник на българския език, гл. ред. В. Радева, т. 1: А–Д. София: Български бестселър – Национален музей на българската книга и полиграфия, 2012, 1055 с.

Идеографическая диалектная картотека Кафедры болгарского языка Филологического факультета Софийского университета давно уже пользуется вниманием и признанием ученых-славистов; многие из них имели возможность, приезжая в Софию, работать в ней. И вот теперь эта огромная коллекция лексики, отражающая все словарное богатство болгарских диалектов, становится доступной самому широкому кругу исследователей – диалектологов, лексикологов, этимологов. Замысел словаря принадлежит крупнейшему болгарскому ученому проф. Стойко Стойкову, под руководством которого готовился и издавался диалектный атлас болгарского языка. Памяти Ст. Стойкова и посвящен рецензируемый труд. История собирания материалов для словаря насчитывает уже более 60 лет. В 1969 году Ст. Стойков и М. Младенов опубликовали проспект *Идеографического словаря болгарского языка*¹, к этому времени картотека насчитывала уже более 350 тысяч карточек; с тех пор она возросла многократно. Речь шла о словаре, отличном от обычных диалектных толковых словарей, в которых диалектные слова объясняются с помощью слов литературного языка, и, можно сказать, о словаре, «обратном» обычному: «входом» в словарь должны служить слова литературного

¹ «Български език», 1969, кн. 2, с. 155–170.